

Zerfaliu. Storie in ... Comune

Periodico del Comune di Zerfaliu

Direttore responsabile Antonello Piras

Dicembre 2012

S'artìculu de sa bidda de Sant'Eru de Còngius s'est istau publicau me in s'ùrtimu nùmuru de sa rivista Sardegna Mediterranea. Po essi parti me in is atividadis chi s'atendit in s'Isportellu de sa Lìngua Sarda s'artìculu dd'at furriau in sardu, cunforma is arrègulas linguisticas, Alessandro Martometti, incarrigau po s'Isportellu de Lingua Sarda de su Comunu de Zrofolliu.

Sant'Eru de Còngius

Una bidda trumentada de sa sintzula
e de s'iscracàlliu de is arranas

_____ de Antonello Piras _____

Sant'Eru de Còngius fut una biddixedda pitia me in sa parti de su Campidanu de Simaghis, chi a origini si fut formada totu a ingiriu de unu brachi postu in pitzus una seada me in su paris grassu e ciatu de su Tirsu. A tretu de unus cantu centu metrus ddoi curriat su frùmuni Tirsu frusiosu, chi sèmpiri nd'at cunditzionau sa vida. Fut collocada a mesu tretu de Simaghis e Ollasta e atiniada s'in prus in sa messaria, s'istadu de is chi ddoi biviant non depiat essi differenti de is àteras biddas de su logu, aparilladas de totu una timoria manna e comuna po s'unda de su frùmuni, chi isperdiat is corturas, nci tragaiat animalis e domus e poniat in un'istadu de assolamentu longu e forzosu. Is domus antigas de làdrini cosa sua imbaraiant in fundamentas de pedra, ca cussa fut sa sola manera de parai fronti in calincunu modu a s'isciniamentu chi portaiat s'acqua de su Tirsu chi iscapaiat undas chene contu.

Asuba de sa fundamenta poniant is matonis de terra e palla chi fut fata ònnia domu de sa bidda. In pitzus de sa seada s'agataiat is duus fàbricus, pesaus totu a pedra e matonis de lugianu, de sa crèsia de Santu Diadoru (sèculu VII) e sa parrochiali de Santu Nicolau (sèculu XI) cun su gimitòriu a su costau. Giustu a su deretu de cussas ddoi fut su palàtzziu de su comunu puru e is arruinas de su Brachi Mannu arrutu chi "*binciat su montigu a pitzus de su mari*"¹.

Su magasinu de su Monti, su tzilleri e sa domu de su vicàriu fuànt orus orus de su caminu de Ollasta. Totu a ingìriu de custu nùcleu printzipali fuànt pesadas is àteras domus miserinas e, in mesu de custas, cuddas chi apeaiant a su montigu e fuànt sugetas de ddas isciniai s'unda de su Tirsu. Su populau de Sant'Eru fut fortzосу de abarraì inserrau in pitzus de sa seada ca non fadiat a cresci a ladori po mori de s'unda sèmpiri pirigulendi de bessiri. Cun totu custu, sa bidda non fut s'ùrtima etotu po populatzioni. Me in su 1728 Sant'Eru de Còngius, cun 278 bividoris, binciat fintzas a Simaghis, chi fut frimu a cuota de 220 unidadis².

Me in su Condaghi de Santa Maria de Bonàrcadu sa bidda s'acrarit, faci a su 1220, cun su nòmini de Sanctu Eru de Simmakis, me in sa carta de is paxis de Lionora de Arbarei cun su gurrei de Aragona de su 1388 arresurtant is delegaus puru de sa bidda de Sancte Haeru. "*Sendi de s'agatai in su territòriu un'àteru comunu de totunu nòmini, po ndi ddu depi iscerai si ddoi fut aciuntu in su nòmini Còngius, chi aiat a essi fortzis calincuna bidda de inguni de làcana*"³.

In s'edadi feudali sa villa de Sant'Eru de Còngius dipendiat de su Marchesu de Arcais e fut, che is àteras biddas de Campidanu Maiori, sugeta de pagai una pagamenta chi naraiait "*Llaor de Corte*", chi ònnia vassallu depiat pagai in trigu o in dinari. Po si ndi afrancai de dda pagai, in s'annu 1788 is autoridadis de logu aiant avantzau istàntzia apòsita nendi ca fut "*po ser pobre*", sa prus parti de is santeresus non tenint àteru che sa domu e, po aciunta, "*acensalada a la iglesia*". Che s'uguali: "*Frantziscu Casu, comenti est òmini de 75 annus, alletau in domu e pòburu: at postu non prus de unu moi de trigu pigau de logu de Monti, in un'incuèddu de terra chi ddoi tenit in Bennaxi, cun unu giuu pigau a dèpidu a ddu pagai dighi aiat a bendi, ddoi tenit una domu a pagai afoghìgiu a sa parròchia*"⁴.

S'arrescatu de Sant'Èru de Còngius de su regimi feudali fut arresurtau in su 1838. Comenti si siat su Marchesu de Arcais aiat sighiu a imprimi in sa vida de sa bidda, giai chi aiat pediu e tentu de dd'intregai sa pauli chi narant de *Santu Larentzu*, po iscopu de dd'asciutai a dda fai produi. Sa domanda aiat pesau su Contzillu Comunitativu a chèscias mannas, ca fut a ndi pigai de su disponimentu pùblicu s'ala manna de is terras de manigiu. Is santeresus ddoi poniant s'in prus allegùminis de innui iscurfiant sa parti manna de su bivitòriu, a prus de cussu ddoi pasciant su bestiàmini de allevamentu. Fintzas de su 1836 su Marchesu pretendiat su deretu de serrai cussas terras e in cuss'iscopu aiat fatu notificai tzitatzionis a su Comunu, ca a coa nd'aiat fatu notòriu su grideri cun grida a sonu de tumborru in pratza de Crèsia, e in finis nci ddas aiant apicadas in sa genna de Crèsia etotu. Po difendi sa propiedadi de is terras ogus contra su Marchesu, su Sindigu e su Contzillu Comunitativu aiant intregau un'istàntzia lastimosa ma inùtili a su Tribunali de su Patrimòniu Règiu. Cun pregoni de su 27 de austu de su 1839 sa pauli si fut cuntzèdia in propiedadi libera e assoluta a su marchesu de Arcais. *"Sa Magestadi, in s'intendimentu suu frimu de ammellorai s'istadu de is bividoris, e sa natura de is terras in custu Regnu, s'est dignada de aprovai su programmu po s'asciutamentu e a coa po sa prantadura de sa pauli posta intermesu de Sant'Èru de Còngius e de Ollasta de Simaghis, presentau de su Marchesu de Arcais Don Francesco Flores-Nurra, firmendi in tali ogetu de su 23 de trèulas de ocannu. E sendu de s'ai incumandau de ndi fai pùblica arraxoni po cussu est chi cumandaus de ddu publicai me in is logus e modas acostumaus, de osservai e de fai osservai cantu si ddoi cuntenit de chii ddi ispetat, e de giai a s'ispecìmini imprentau in custa Imprenta Arriali sa matessi fidi etotu cantu s'originali. Casteddu de su Palàtziu Règiu su 27 de austu"*⁵.

De in contrariedadi in contrariedadi s'asciutamentu de sa pauli fut bènniu in èssiri e s'azienda si fut giada a connosci po essi de is primus in s'isula de fai produzioni industriali de butirru, pratighendi fintzas corturas po provenda. Po su manigiu de sa terra portaiant ainas disconnotas in Sardinnia fintzas a insaras, che sa marra piemontesa, sa marra a seguri novaresa, su carru alessandrinu, sa farci furlana e su tràgiu de ferru cun dentis, po tanti s'azienda si podiat narri, cun is corturas, is allevamentus e is ainas chi impreaiant, chi fut unu modellu po su tempus chi fut insaras⁶.

Sa bonifica de cussa pauli manna no aiat cam biau meda s'istadu de sa vida de is cinquanta familias de sa bidda casi ca s'airau de frùmuni Tirsu in s'ieru lassaiat andai ancora undas foras de contu, chi a unu cherru ingrassaiant is terras e a s'àteru isperdiat is corturas e cresciat is pistolèntzias: *"Abarrat s'infestu de s'umidadi manna, e de essi assolaus e privaus de tratai cun is àteras biddas ca s'est ingiriaus de s'unda, po non narri de sa mancàntzia de àcua bella a bufai, de s'incresciu impresistibili de sa sintzula e de s'iscracalliai eternu de is arranas a su noti in s'istadiali e s'atòngiu"*⁷.

Su progetu po su regimentu de is àcuas de Tirsu parit essi s'arremèdiu pretzisu po acessai s'istadu malassortau de sa bidda, ca si ponit in contu de moderai is bessidas de s'unda e s'impromitit, in finis, siat su manigiu profetosu de is terras

e siat de podi cresci sa bidda. Me in su 1918, sendi primitziendi is tribballus po su fàbbricu de sa diga in su Tirsu, *"s'iscerat, me in is basciuras de su Tirsu, Sant'Eru de Còngius, cun is domus miserinas pesadas a làdrini"*⁹.

Me in is tribballus de su cantieri de sa diga si fait tribballai sa belleza de 16 milla operàius. Su 28 de abril de su 1924 su gurrei acudit a sa tzirimònia de incingiadura, ma su Tirsu est e abarrat un'amaletzu po is popolatzionis de Campidanu.

Is undas bessidas in su mesi de friaxu, s'annu aiant fatu ofesas tropu mannas a is campus isperdendi giai in totu corturas e pasturas. *"De primori fut istada sa durada de s'unda, abarrada prus de binti diis, iscapada po ai apertu is iscàrrigus de sa diga"*⁹. Sa diga noa nci depiat ai mundau sa timoria antiga e invècias de per sei suu portaiat *"undas perlongadas a unu puntu chi mai si fut connotu in vida de cristianu"*¹⁰.

S'acrarit immoi s'apretu de pesai àrxinis adeguadas a usu de forti tiradas a per parti in su frùmini, de podi poderai s'unda me in s'ieru.

Sa necessidadi de nci cambiai sa biddixedda a àtera essida prus segura dd'aiat istètia avantzada Àngius in su 1849, ma nci fut passau annus medas e undas chene contu, fintzas a cussa de su 1917, bàsciu de ai tentu su dispostu tanti suspirau. Sa bidda de potantis, cun is 123 bividoris cosa sua, est *"sa prus bidda pìtia de s'isula"*¹¹.

Si fut circhendi unu situ pròpiu de podi formai unu populau a nou e, a is primitzius, si fut inditau s'àrea de in ca est de sa crèsia de Santuanni in sa bidda de Tzrofoliu de acanta. Unu tratai antigu giungiat a pari e ancora giungit is duas comunitadis, cosa chi bessit prus e prus a luxi in tempus de *"sa bisita"*, s'andada chi faint is fèminas tzrofoliesas a sa bidda de Sant'Eru de Còngius po sa festa de sa Bisita de Maria Virgini. Totu is fèminas chi ant a essi in istadu de impringitziu o a pipus moddis ddoi andant a pei, a prucessioni fata e cun su fedu avatu mantenendi fidi a unu costumau antigu. A càbudu de coa dd'aiat binta, me in is santeresus, sa voluntadi de poderai s'autonomia e, paris cun cussa, su nòmìni antigu cun totu s'istòria cosa insoru.

A cussu puntu aiant buscau su situ a su deretu de sa bia natzionali, e aiant pesau is neras de is domus agriculas.

Me in su 1928 sa bidda bècia si fut iscabudada po sèmpiri e aiat pigau vida su populau de immoi de Sant'Eru de Còngius, in logu prus in francu, a pagu tretu de s'istabilimentu de s'azienda Arcais.

Me in is annus a tretu de su 1948 a su 1950 pesant is àrxinis de su Tirsu, unus dexi annus prus a tardu si fàbbricat su ponti asusu de su Tirsu e s'iscàbudat sa barca chi de tempus foras de arragordu asseguraiat su passu de su màrxini a s'àteru de frùmini.

Me in su 1967 su populau nou de Sant'Eru de Còngius, formau de trinta domus agriculas, ddu previdint de asiliu cun unu contributu de sa *Cassa per il Mezzogiorno*, ma no nd'ant a usai mai. Me in su 1957 fàbblicant sa crèsia noa titulada a Santu Nicolau e unu fàbbricu nou po s'iscola elementari chi at operau po unu decènniu bàsciu de ai serrau ca mancaiant is iscolanus.

De sa bidda bècia de Sant'Eru de Còngius a diis de oi ddoi abarrat isceti sa crèsia carateristica de Santu Diadoru, a gruxi grega cun tzimbòriga (chi gaiat a pentzai chi s'essit agatau calincunu guventu de mònegus bizantinus). Nudda arrastus de su brachi. De essi abarrau ancora in pei c'est pagus avantzus de is murus de foras, s'àbsida e parti de s'afaciada de sa crèsia de Santu Nicolau, cun is arrestus de su campanili cun arcu a sestu acutzu. S'amatonau a làdrini fut, me in is annus Noranta, ancora innidu po sa bona parti, ma is annus longus de su discòidu ant fatu manera chi su disacatu de is vândalus si siat cantu prus ispainau in s'intentu vanu, est a crei, de buscà losas po isarrobai. Sa crèsia s'est isciusciada e ispollada de is cantonis de pedra de fogu e trachita, chi s'est torrau a portai po is fàbbricus nous de is biddas de acanta. A is antigus ddis arregordat ancora ca, comenti fut istau de sa tzitadi de Tharrus antiga, "*Portant a carru sa pedra de Sant'Eru*". Is carrigadorxas de sa genna de intrai e de is fentanas de a parti de a intru nci ddas ant torradas a collocai in sa bidda de acanta de Tzrofoliu, me in s'afaciada de una domu privada. Is arruinas de is crèsias ddas ant portadas, in finis, a usu de acorru po tallus de arbeis. Fintzas sa cresiedda de Santu Diadoru (sèculu VII) lassada a su destinu cosa sua, me in su 1962 "*Est arrennuida chi fait a pentzai chi siat titulada po su cultu de s'imperadori Vespasianu*"¹².

Framentas s'est fatu sa bia provinciali, chi at cambiau sa bisura de su territòriu cun s'isbancamentu chi at fatu s'assètziu viàriu prus discantzosu ma at partziu in duus su montigu, passendi imbara-imbara de sa fundamenta de sa crèsia de Santu Diadoru antiga. S'isciarrocu de su campanili e de is murus de foras, a trigu tempus, at antetzipau sa ghetada de is pramas maestosas chi caraterizaiant su logu. A su presenti est fadendi un'òpera de avaloramentu chi gaiat ita isperai su Comunu de Simaghis, chi in s'istadiali ddoi cuncordat un'arricu programmu de manifestatzionis culturalis. Siat comenti si siat ddoi abarrat ancora cosa meda de fai po arragolli s'arregordu de sa bidda antiga de Sant'Eru de Còngius.

Trad. Alessandro Martometti, Coop. Altra Cultura, Aristanis

Ndt. Totu is tzitatzionis, in italianu in originali, funt tradùsias in sardu a òpera de su tradutori.

¹ R. BONU, *Il centro di San Vero Congius*, Pàdua, 1960.

² F. CORRIDORE, *Storia Documentata della popolazione di Sardegna*, Torino 1902. San Vero Congius: 1688: 82 abitanti; 1728: 278; 1751: 167; 1824: 113; 1844: 121; 1861: 137; 1881: 123; 1901:98.

³ G. CASALIS, *Dizionario geografico-statistico* Torinu 1849.

⁴ E. FLORES D'ARCAIS, *I Flores D'Arcais, momenti di storia sarda*, La Spezia 2001: "Francisco Casu, po ser hombre de 75 años, postrado en casa, y pobre, que no ha labrado mas de un estavel de trigo en un pedassito de terra que tiene en el Bennaxi, cuyo trigo tomo del monte, con una junta que tomò a fiado para pagarla despues vendita, y la casa que tiene acensalada a la parroquia".

⁵ E. FLORES D'ARCAIS, *I Flores D'Arcais, momenti di storia sarda*, tzitau.

⁶ F. CHERCHI PABA, *Evoluzione storica dell'attività industriale, agricola, caccia e pesca in Sardegna*, Casteddu 1977.

⁷ G. CASALIS, *Dizionario geografico-statistico* tzitau.

⁸ L.V. BERTARELLI, *Guide d'Italia TCI, "Sardegna"*, Milanu 1918.

⁹ A. PIRAS, *Memorias*, Ghilartzi 2008.

¹⁰ A. PIRAS, *Memorias*, tzitau.

¹¹ F. CORONA, *Guida storico-artistica, commerciale dell'isola di Sardegna*, Bergamu 1896.

¹² G. STRUGLIA, *Sardegna Nostra*, Casteddu 1984.